

УКРАЇНСЬКЕ ТА БІЛОРУСЬКЕ СЛОВНИКАРСТВО 20–30-х РОКІВ ХХ СТ. З ПОГЛЯДУ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ

У статті проаналізовано деякі принципи кодифікації української та білоруської літературних мов у 20-х — на початку 30-х рр. ХХ ст. На прикладі праць українських і білоруських лексикографів розглянуто спільні та відмінні методи вироблення кодифікаційної методології згаданих ідіомів.

Ключові слова: традиція, нормалізація, кодифікація, історія української літературної мови, історія білоруської літературної мови, лексикографія.

Слова *традиція*, *традиційний* і *традиційно* постійно супроводжують теорію опису літературної мови й на дескриптивному, і на прескриптивному рівнях. Наважимося твердити, що без них не обходиться жодне із сучасних досліджень літературних мов. Науковці оперують цими лексемами, спеціально не окреслюючи їхнього термінологічного обсягу. Начебто це апіорі зрозуміло. Скажімо, існує твердження, що вірогідну характеристику нормалізаційних процесів можна здійснити тоді, коли будуть ураховані переорієнтація локального (а) та функціонального (б) спрямування літературної мови, пов'язаність з традицією (в), тривалість цієї традиції (г), ступінь її замкнутості (т) або відкритості різним впливам (д)¹. Інакше кажучи, із шести наведених параметрів аналізу нормалізаційних процесів чотири спираються саме на традицію як даність.

В академічній науці чітко окресленого визначення традиції в прескриптивній лінгвістиці виявити не вдалося. Скажімо, енциклопедія «Українська мова» (2000, 2004, 2007) навіть не містить окремої реєстрової статті *традиція*. Разом з тим кодекси української мови рясніють згадками про традицію як засадничий принцип доцільності існування певних одиниць (словоформ) та ін. в ідіомі. Наприклад, чинний «Український правопис» (1993) проблему відтворення білоруських прізвищ українською мовою згадує тільки раз та й то дуже стисло, неначе мимохідь, покликаючись на традицію: «Білоруські прізвища передаються за традицією: *Журавський*, *Короткевич*, але: *Бядуля*, *Янка Купала*, *Цьботка* й под.»². У «Правилах білоруської орфографії та пунктуації» (1959) (далі — Правила-1959³), що були чинні до 2010 р., також наявні покликання на традицію: «Прізвища зі специфічно російським, польським або іншим оголосом пишемо»⁴

---

¹ Языковая норма: типология нормализационных процессов / Отв. ред. В. Я. Порхо-мовский, Н. Н. Семенов. — М., 1996. — С. 12.

² Український правопис. — 4-е вид., виправл. й доповн. — К., 1993. — С. 112.

³ Список скорочень див. наприкінці статті.

⁴ Тут і далі білоруські пасивні дієслівні форми на *-цца* (*вызначаецца* 'визначається', *пішацца* 'пишеться', *захоўваецца* 'зберігається' тощо) перекладаємо активними укр. дієслівними формами 1 ос. мн. теп. часу: *визначаємо*, *пишемо*, *зберігаємо*.

відповідно до традиції тільки з частковим передаванням фонетичних особливостей білоруської мови (акання, якання, скорочення у на місці в). На цій підставі пишемо: *Благой*, а не *Благі*, *Крамской*, а не *Крамські*, *Палявой*, а не *Палявы*, *Талстой*, а не *Талсты* або *Таўстой*, *Волкаў*, а не *Воўкаў*, *Палтарацкі*, а не *Паўтарацкі*, *Халтурын*, а не *Хаўтурын*, *Постнікаў*, а не *Поснікаў*, *Гжыбоўскі*, а не *Грыбоўскі*, *Озераў*, а не *Возераў*, *Уткін*, а не *Вуткін* та ін.»⁵ У сучасних білоруських кодексах апеляція до принципу традиції часто використовується імпліцитно: «Правопис власне білоруських і запозичених слів, у яких написання дзвінких і глухих приголосних не можна перевірити, визначаємо за словником: *футбол, баскетбол, вакзал, айсберг, струбцына, экзамен, Афганістан*»⁶; «Нескладове *ў* пишемо згідно з білоруською літературною вимовою після голосних»⁷. Як бачимо, у «Правилах білоруської орфографії та пунктуації» (2008) (далі — Правила-2008) умовно навіть можна виокремити дві традиції: 1) орфоепічну (пор. ще: «коли твірна основа закінчується на *т, ц, ч*, а суфікс починається приголосним *с*, то сполучення *тс, цс, чс* на письмі передаємо через *ц* згідно з вимовою: *агентства, балцкі, брацкі*»⁸); 2) суто лексикографічну (пор.: «коли твірна основа слова закінчується на *ж, ш, х* (зокрема й під час чергування [г] — [ж], [х] — [ш]), а суфікс починається приголосним *с*, то сполучення *жс, шс* у загальних назвах передаємо тільки одним *с* <...>. У деяких випадках написання таких слів визначаємо за словником, чергування [г] — [ж], [х] — [ш] немає: *Буг — бугскі, Гаага — гаагскі, Катанга — катангскі*»)⁹.

Згадана орфоепічна традиція має опиратися на певний кодифікований еталон. Проте білоруська лексикографія ще й досі не випустила у світ академічного орфоепічного словника, в основі якого був би чинний правопис. Теоретично для нормування й кодифікації сучасної білоруської літературної вимови не втратив свого значення «Словник білоруської мови: Орфографія. Орфоепія. Акцентуація. Словозміна» (1987) за редакцією М. В. Бірила. У довідникові подано написання та взірцеву вимову лексики білоруської літературної мови відповідно до приписів кодексу 1959 р. Проте видання 1987 р. аж ніяк не може відбивати вимови багатьох чинних у сучасній білоруській літературній мові орфограм, що з'явилися в цьому ідіомі після прийняття Правил-2008. До певної міри неначе утворилося зачароване коло: написання спирається на вимову тільки в тих випадках, коли не можна встановити чіткого правила, а коли правило чітко сформульоване в кодексі 2008 р., то «Словник білоруської мови: Орфографія. Орфоепія. Акцентуація. Словозміна» (1987) не може бути орієнтиром для встановлення літературної вимови. Скажімо, згідно з Правилами-2008 «ненаголошені фіналі *-эль, -эр* у запозичених словах передаємо як *-аль, -ар*: *иніцаль, шпатель, міталь, форталь, карцар, грэйдар, <...> кратар, прэсвітар*. Ненаголошені фіналі *-эль, -эр* у власних назвах іншомовного походження передаємо незмінно: *Ландэр, Одэр, Пітэр, Юнітэр*»¹⁰. Крім усього іншого, з наведеної ци-

⁵ Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. — Мінск, 1959. — С. 118.

⁶ Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. — Мінск, 2008. — С. 16.

⁷ Там же. — С. 20. Пор.: «У ряді <...> географічних назв після приголосних *д, т* та в деяких випадках згідно з традиційною вимовою (пишеться *и*. — *О. С.*): *Аддіс-Абэба, Аргентіна, Братислава*» (Український правопис. — С. 101–102); «Орфограма <...> — правильне написання за відповідним правилом або за традицією, яке обирається з кількох можливих» (*Глюц М. Я.* Орфограма // Українська мова : Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови) та ін. — 3-е вид., зі змінами і доп. — К., 2007. — С. 462).

⁸ Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. — Мінск, 2008. — С. 38.

⁹ Там же. — С. 39.

¹⁰ Там же. — С. 9.

тати незрозуміло, на підставі чого (якої традиції?) в поданих лексемах можна виокремити фіналі -эль, -эр, які за Правилами-2008 не з'являються в цих одиницях у жодній білоруській словоформі. Можна тільки висловити припущення, що елементи -эль, -эр збережені в тексті Правил-2008, бо укладачі орфографічного кодексу (який має силу закону в сучасній Республіці Білорусь) мислили категоріями Правил-1959, згідно з якими словоформи *шніцэль, карцэр, кратэр* і т. ін. були нормативними, а тому в них можна виділити розглядані складники.

Отже, у сучасних кодифікаційних кодексах української та білоруської літературних мов досить поширене покликання на традицію, хоч наукового визначення цього поняття згадані джерела не подають. У зв'язку з цим постає питання, яку традицію передусім треба мати на увазі, або чи піддається традиція параметризації? Відомо, що і в українській, і в білоруській літературних мовах протягом ХХ ст. існувало кілька правописних традицій, що й досі (щоправда, різною мірою) впливають на стан нормалізації та кодифікації цих ідіомів. Яку з них можна вважати актуальною? Наприклад, «Правила білоруської орфографії та пунктуації» (2008) (набули чинності з 1 вересня 2010 р.) узагалі не містять окремого розділу про правопис власних назв. Звідси логічно зробити висновок, що Правила-1959 у частині, присвяченій правопису власних назв, і досі мають силу кодексу для сучасної білоруської літературної мови. У згаданому виданні вміщено додаток «Зауваги про власні імена і прізвища»¹¹, який поки що можна вважати єдиним кодифікаційним документом у сфері відтворення й уживання власних назв білоруського та чужомовного походження в розгляданому ідіомі. На думку І. О. Гапоненко, «наявні правила відмінювання прізвищ містять чимало недомовок, неточностей і суперечностей. Недосконалість правил, а також вплив системи російського відмінювання та системи відмінювання загальних іменників, природні зрушення в системі ономастичної словозміни, що відбулися в живій (білоруській. — О. С.) мові за період, який минув від часу видання правил, — усі ці чинники поступово почали призводити до численних порушень норми оформлення прізвищ у непрямих відмінках»¹². Скажімо, у сучасній білоруській писемній практиці відзначено численні випадки ненормативного відмінювання антропонімів або невідмінювання прізвищ, що відповідно до правил мають відмінюватися: *помнік Францыску Скарыну* (нормативне: *помнік Францыску Скарыне*), *кніга Ірыны Гапоненкі* (нормативне: *кніга Ірыны Гапоненка*), *вуліца Тараса Шаўчэнка* (нормативне: *вуліца Тараса Шаўчэнкі*) та ін.¹³

Образ літературної мови складається поступово й не раз змінюється під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Українська й білоруська літературні мови першої третини ХХ ст. кардинально змінилися після мовних реформ 1933 р. Проте, якщо брати до уваги шість висунутих критеріїв аналізу нормалізаційних процесів, то можна констатувати, що параметри характеристик цих ідіомів і до 1930 р. мали різний ступінь наповненості: а) переорієнтація локального спрямування літературної мови (характерна ознака для української мови: недостатня кількість ознак для характеристики в білоруській ситуації); б) функціональне спрямування літературної мови (істотне розширення сфер функціонування обох ідіомів, розвиток багатьох стилів); в) пов'язаність з традицією (для обох ідіомів головними стали народнорозмовні традиції, хоч деякі прослідки старих типів літературних мов можна виявити в обох традиціях), але в

¹¹ Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. — Мінск, 1959. — С. 113–118.

¹² Гапоненка І. А. Лексіка беларускай літаратурнай мовы XIX — пачатку XX ст.: асаблівасці станаўлення і развіцця. — Мінск, 2012. — С. 266.

¹³ Докладніше див.: Гапоненка І. А. Зазнач. праця. — С. 266–267.

процесах української кодифікації помітну роль відіграла й мова новітньої художньої літератури (так званий критерій Шевченкового ідіостилу); г) тривалість традиції (українська літературно-писемна традиція нового типу комунікативно потужніша й виразніша, але хронологічно обидва ідіоми майже одночасно створили художні тексти (перша половина ХІХ ст.), тому їх можна розглядати як початки літературної мови); ґ) ступінь замкнутості традиції; д) ступінь відкритості різним впливам (в історії кодифікації обох ідіомів панівними були російський та польський чинники, а тому й процеси відштовхування від цих мов у білоруських та українських кодексах найпомітніші; цілком очевидний український вплив на білоруську кодифікацію); е) зміна засад кодифікаційних джерел (властива для української кодифікації)¹⁴.

Термін *словникарство* найчастіше використовують у значенні «лексикографія» (СУМ, ІХ, 367). Оскільки практика нерозрізнення власне лексикографії та фразеографії дуже міцна, то було б доцільно (і просто зручно) саме це українське слово вживати на означення синтетичного розуміння двох згаданих галузей філології як пов'язаної єдності: лексикографії (теоретичної та практичної) та фразеографії (також теоретичної та практичної). Якщо прийняти таку пропозицію, тоді відпаде драстична конфронтація між лексикографією та фразеографією, нерозрізнення яких призводить до багатьох непорозумінь. Наша ідея закріпити таке значення ґрунтуються на давній традиції сприйняття фразеографії та лексикографії як однієї галузі. По-друге, сама лексема *словникарство* цілком узгоджується зі словотвірними моделями української мови й має прозору внутрішню форму. Як відомо, одиницю *словникар* у значенні «лексикограф» фіксує Словник Є. Желехівського (1886) (СЖ, ІІ, 885), але розглядаючи лексеми не мають у своєму реєстрі ані Грінченків словник, ані «Російсько-український словник» за редакцією С. Єфремова та А. Кримського (1924–1933). Похідних одиниць також не виявлено. Найвідоміші словники 20–30-х років ХХ ст. засвідчують тільки лексеми *лексикограф*, *лексикографія* (наприклад, «Правописний словник» Г. Голоскевича). «Українсько-російський словник» у шести томах за редакцією І. М. Кириченка подає в реєстрі тільки одиницю *словникар* без ілюстрації (УРС, V, 377), хоч у цьому виданні в багатьох випадках до вокабул у статтях наведено розлогі цитати з української публіцистичної та художньої літератури.

Навряд чи можна повністю погодитися з О. М. Демською, яка обстоює думку, що словникарство — «це, по-перше, практика укладання словників, по-друге, словники певної мови різного типу і статусу і, по-третє, словникова індустрія», а лексикографія — «це доцільно організоване знання, що дає цілісне уявлення про все різноманіття питань та завдань, пов'язаних зі словниковим описом мови, або, ширше, словниковим осмисленням мовної картини світу»¹⁵. Свою позицію дослідниця обґрунтовує тим, що слово *словникарство* та «його варіанти» (лінгвіст має на увазі одиницю *словництво*) вживані в працях відомих українських мовознавців (І. Огієнка, О. Горбача — *словництво*, Б. Галаса, В. Німчука — *словникарство*)¹⁶. Проте маємо сумнів, чи коректно вважати одиницю *словництво* варіантом *словникарства*, адже лексема *словництво*, цілком

¹⁴ Докладніше див.: Скопненко О. І. Образ ідіому крізь процеси кодифікації (на матеріалі української та білоруської літературних мов першої третини ХХ ст.) // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті Л. Булаховського : Зб. наук. праць. — К., 2011. — Вип. 15. — С. 227–233.

¹⁵ Демська О. Вступ до лексикографії : Навч. посібник. — К., 2010. — С. 22–23.

¹⁶ Там же. — С. 22.

можливо, старша за своїм походженням, а *словникарство* з'являється в українській літературі тільки після Другої світової війни. *Словництво* зі значенням «лексикографія» вживав І. Огієнко у своїй «Історії української літературної мови»¹⁷, наявна така вокабула в «Енциклопедії українознавства»¹⁸. У такому ж значенні вживав цей термін і З. Кузеля¹⁹. Не вдаючись у детальний аналіз багатьох інших джерел, зауважимо, що ще в середині ХХ ст. *словництво*, *лексикологія* та *лексикографія* часто вживані як лексичні дублети. Пор.: «З 1948 р. на еміграції *лексикологічну* (курсив наш. — О. С.) роботу зосереджено в Інституті Української Мови НТШ під керівництвом Я. Рудницького, що з 1942 р. працює над етимологічним словником укр. мови»²⁰. Ю. Шевельов також уживає лексему *словництво* в значенні «лексикографія»²¹. Потребу в розрізненні *словникарства* та *лексикографії* О. М. Демська аргументує потребою розрізнити власне теоретичну та практичну лексикографію. У Л. М. Полюги теоретичну лексикографію названо *науковою*, у польській традиції — *металексикографією*²². «Аналогічне термінопонятійне розмежування пропонує французька традиція, розрізняючи науку лексикографію <...> і лексикографічну практику»²³. Наповнити різним семантичним обсягом одиниці *лексикографія* та *словникарство* у такому варіанті, як пропонує О. М. Демська, на сучасному етапі розвитку української лексики й терміносистеми навряд чи можна, бо це призведе до остаточного змішування понять *фразеографія* та власне *лексикографія*, що вкрай небажано. Можливо, найліпше закріпити за згаданими одиницями такі значення (подаємо схематично): *словникарство* = *лексикографія* + *фразеографія*; *лексикографія* = *теоретична лексикографія* + *практична лексикографія*; *фразеографія* = *теоретична фразеографія* + *практична фразеографія*. Лексему *словництво* доречно вживати рідше, оскільки вона має менший словотвірний потенціал. У такому значенні згадані слова використовуватимуться в цій статті.

Українська й білоруська літературні мови у 20-х — на початку 30-х рр. ХХ ст. у складних соціально-політичних умовах пройшли пуристичний період розвитку. Природа й характер цього мовно-культурного та світоглядно-методологічного явища викликають щораз більше зацікавлення як у білоруських, так і в українських мовознавців, оскільки стало очевидним, що спадщина лінгвістів-пуристів, відкинута в 30-х рр., здатна помітно впливати на нормалізаційні процеси в сучасних літературних мовах. Антипуристичні мовні реформи 1933 р. не змогли повністю затерти слідів українського й білоруського пуризму²⁴, хоч він і не приніс таких вагомих результатів, як, скажімо, у чеській або литовській мовах. Попри незначні на перший погляд здобутки «білоруський пуризм загалом треба вважати успішним. По-перше, він досить ефективно діяв у вирішальний період формування білоруської літературної мови, який, властиво, і створив “образ” білоруської мови, — у 1920-і роки. По-друге, пуристична традиція зага-

¹⁷ Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд. М. С. Тимошик. — К., 1995. — С. 245.

¹⁸ Горбач О. Словництво // Енциклопедія українознавства / Перевид. в Україні. — Репринт. відтворення вид. 1955–1984 рр. — Л., 2000. — Т. 8. — С. 2896–2899.

¹⁹ Кузеля З. Лексикологія // Енциклопедія українознавства: Загальна частина / Репринт. відтворення вид. 1949 р. — К., 1994. — С. 324–326.

²⁰ Там же. — С. 326.

²¹ Шерех Ю. Нарис української літературної мови. — Мюнхен, 1951. — С. 68.

²² Демська О. Зазнач. праця. — С. 15–23.

²³ Цитовано за: Демська О. Зазнач. праця. — С. 23.

²⁴ Мотивація, засадничі принципи обох шкіл, боротьба між прихильниками та опонентами — теми подальших розвідок.

лом досить міцно вкоренилася у свідомості білоруських лінгвістів»²⁵. Ю. Шевельов у межах українського пуризму виокремлював дві школи: крайню пуристичну (етнографічну, або київську) та помірковану пуристичну (синтетичну, або харківську). Речниками етнографічної школи були А. Кримський, Є. Тимченко, О. Курило у своїх ранніх працях, М. Гладкий, С. Смеречинський, В. Сімович та І. Огієнко. Помірковані пуристичні погляди поділяли О. Синявський, М. Сулима, М. Наконечний, О. Курило в пізніших творах та ін.²⁶

Кожна з цих мов по-своєму розв'язувала складні проблеми вироблення літературного стандарту, незважаючи на певну типологічну схожість їхніх кодифікаційних процесів²⁷. Вирішальні етапи кодифікації обох мов відбувалися або під час боротьби за незалежність, або в умовах бездержавності українського та білоруського народів, коли ідеологічні настанови в мовному плануванні унеможлилювали вільну конкуренцію наукових поглядів і культурних підходів.

У Білорусі головним осередком нормалізації став Інститут білоруської культури (Інбілкульт), що був створений 1922 р. на базі Науково-термінологічної комісії. Першим головою цієї установи призначено мовознавця С. Некрашевича. 1928 р. Інститут білоруської культури реорганізовано в Білоруську академію наук. На базі мовознавчих кафедр і комісій, що існували в Інституті, 1929 р. створено Інститут мовознавства. Спочатку провідними працівниками установи були відомі мовознавці П. Бузук, І. Белькевич, І. Вовк-Леванович, Я. Льосик, С. Некрашевич та ін. Помітно впливали на роботу комісії академіки Д. Жилунович (Цішка Гартний), І. Луцевич (Янка Купала), К. Міцкевич (Якуб Колас). На білоруських етнічних землях, розділених державним кордоном відповідно до Ризького мирного договору, не було передумов для вироблення варіантів білоруської літературної мови чи різних термінологічних шкіл. Так, «навчальна література в першій половині 1920-х рр. виходила спершу у Вільні й тільки пізніше в Мінську», що «зумовлювало певний вплив створених у Вільні термінів на термінологію радянської Білорусі. Крім того, <...> через брак підготовлених у Мінську підручників у БРСР спочатку були вживані посібники, надруковані у Вільні; це, безперечно, так само сприяло засвоєнню в радянській Білорусі термінології, створеної в Західній Білорусі»²⁸.

В Україні головними мовознавчими установами тоді були Інститут української наукової мови, заснований 1921 р., Комісія для складання історичного словника української мови, Комісія для складання словника української живої мови, Комісія нормативної граматики української мови ВУАН. У 20-х — на початку 30-х рр. українські та білоруські мовознавці розгорнули інтенсивну лексикографічну працю. Відомо, що на ту пору видано понад 30 білорусько-росій-

²⁵ Запрудскій С. Белорусский и чешский языковой пуризм: общее и специфическое // Cesty k národnému obrození: běloruský a český model : Sb. příspěvků z konference konané 4. — 6.7.2006 v Praze. — Praha, 2006. — P. 247.

²⁶ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : Стан і статус. — Чернівці, 1998. — С. 110–111.

²⁷ Див.: Запрудскі С. Правапісныя рэформы ў славянскіх літаратурных мовах у ХХ стагоддзі. — Мінск, 1998. — 23 с.; Скапненка А. Кадыфікацыйныя тэндэнцыі ў беларускай і ўкраінскай літаратурных мовах ХХ ст.: тыпалогія і спецыфіка // Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы : Матэрыялы III Міжнар. кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый». — Мінск, 2001. — С. 123–131; Скапненка О. І. Сучасна білоруська літаратурна мова: шляхі кодифікацыйнага развітку // Вісн. Запоріж. нац. ун-ту : Зб. наук. ст. Філол. науки. — Запоріжжя. — 2006. — № 2. — С. 245–248.

²⁸ Запрудскі С. Да характарыстыкі пачатковага этапу выпрацоўкі беларускай навуковай терміналогіі ў 1920-я гады // Studia Slavica Hung. — Budapest, 2005. — N 50. — P. 161.

ських, російсько-білоруських і термінологічних словників²⁹. Скажімо, тільки протягом 1921–1922 рр. вийшло 8 випусків Білоруської науково-термінологічної комісії, від 1922 р. до 1929 р. побачили світ 24 різні термінологічні й перекладні словники Інституту білоруської культури³⁰. У цей самий час в Україні вийшло друком 49 термінологічних словників, тільки Інститут української наукової мови випустив у світ близько 30 словників (здебільшого термінологічних і російсько-українських чи українсько-російських)³¹.

Певна річ, не всі з лексикографічних видань цих установ справили однаковий вплив на нормалізацію літературних мов. З початком 30-х років значну частину наукової продукції провідних мовознавчих центрів України й Білорусі кваліфіковано як «шкідницьку» й вилучено з наукового обігу. Майже для всіх тодішніх праць була властива лексична дублетність у галузі термінології. Після реформ 1933 р., що відбулися майже одночасно в обох мовах³², доля багатьох схожих термінів у білоруській та українській мовах склалася парадоксальним чином неоднаково. У найповніших лексикографічних кодексах української (СУМ) та білоруської літературних мов (ТСБМ), що були укладені в 70-х — на початку 80-х рр. ХХ ст., схожу однотипну лексику, без обмеження вживану в 20-х рр., подано з різною повнотою. Навіть побіжного погляду досить, щоб помітити: білоруське лексикографічне джерело містить у кілька разів менше лексичних дублетів порівняно з українським словником (див. табл.³³).

Т а б л и ц я

Лексичні дублети в українських і білоруських лексикографічних кодексах			
Українська мова		Білоруська мова	
Лексикографічні джерела 20–30-х рр.	СУМ	Лексикографічні джерела 20–30-х рр.	ТСБМ
<i>родовід / генеалогія (РУСК-1); генеалогія / родовід (ПРУС); генеалогія / родовід (РУСІ); генеалогія / родовід (РУСМ)</i>	<i>генеалогія / родовід</i>	<i>радавод / роданіс (ПРКБС); гензалггія / радавод / радаводзцтва (РБСН); генеалогія (РБСА)</i>	<i>генеалогія / радаслоуе / радаслоўная</i>
<i>процент / відсоток (ПРУС); відсоток / процент (ПРУСС); відсоток / процент (РУСІ); процент / відсоток (РУСЄ-3); процент/відсоток (РУСМ)</i>	<i>відсоток / процент</i>	<i>прыспор (ПРКБС); процант / адсоток (РБСН); процант (РБСА)</i>	<i>працэнт</i>

²⁹ Германович И. К. Нормализация лексики белорусского литературного языка в 20–30-х годах ХХ в. : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Минск, 1963.— С. 5.

³⁰ Беларускія слоўнікі й энцыклапедыі : Бібліяграфія / Склад.: В. Кіпель, З. Саўка.— Нью-Ёрк — Менск.— Б. р.— С. 35–39.

³¹ Подано за: Шевельов Ю. Знач. праця.— С. 105.

³² Див.: Запрудскі С. Правапісныя рэформы ў славянскіх літаратурных мовах...; Скопненко А. Знач. праця; Скопненко О. І. Сучасна білоруська літературна мова...

³³ У цій таблиці, поданій для наочної ілюстрації більших вилучень дублетних форм у білоруській літературній мові пореформеного часу, знаком (*) позначено лексеми, уживання яких стилістично обмежене (застарілі слова, історизми тощо). У колонці, що містить приклади з лексикографічних джерел 20–30-х рр. (питання правомірності, походження, узуальних параметрів аналізованої лексики, впливовості кодифікаторів та ін. оминаємо через брак місця), наприкінці ряду подано матеріал зі словників, які вийшли вже після мовних реформ 1933 р. (РУСМ; РБСА). Це дає змогу простежити, наскільки вони вплинули на лексикографічну практику 70-х — початку 80-х рр. ХХ ст. та який мають потенціал для впливу на сучасну мовну практику.

<i>травень / май</i> (ПРУСС); <i>травень</i> (РУСІ); <i>травень / май</i> (РУСЕ-2 ²); <i>травень</i> (РУСМ)	<i>травень / май*</i> (розм., рідко)	<i>травень / май</i> (ПРКБС); <i>май / травень</i> (РБСН); <i>май</i> (РБСА)	<i>май / травень*</i> (заст.)
<i>бронза, брондза</i> (РУСК-1); <i>брондза</i> (ПРУС); рос. <i>латунь</i> — укр. <i>мосяж, жовта мідь</i> (ПРУС); <i>бронза</i> (РУСМ)	<i>бронза; мосяж*</i> (рідко — ‘латунь; жовта мідь’)	<i>бронза / масёндз / тамбак</i> (РБСН); <i>бронза</i> (РБСА)	<i>бронза; мосендж*</i> (заст. ‘латунь’)
<i>результат / наслідок / вислід</i> (ПРУС); <i>наслідок / здобуток / результат</i> (ПРУСС); <i>результат / наслідок</i> (РУСІ); <i>результат / наслідок</i> (РУСМ)	<i>результат / скуток*</i> (заст.)	<i>канечны вывад / разьвязка / вынік</i> (ПРКБС); <i>вынік / рэзультат / скутак</i> (РБСН); <i>вынік</i> (РБСА)	<i>вынік / рэзультат</i>
<i>напій / пиття / трунок</i> (ПРУС); <i>напій / питво / пиття / трунок</i> (ПРУСС); <i>напій / питво / пиття /</i> (етногр.) <i>дання</i> (РУСІ); <i>напій / напйток;</i> <i>пиття / питво</i> , (хмільний — ще) <i>трунок</i> (РУСЕ-2 ²); <i>напій</i> (РУСМ)	<i>напій / напйток</i> (розм.) / <i>трунок</i> (напій, перев. алко-гольний)	<i>усё, што служыць для піцьця; піта / піцьво / напйтак</i> (ПРКБС); <i>напой / трунак; моцныя напоі</i> (РБСН); <i>напйтак</i> (РБСА)	<i>напйтак / трунак*</i> (обл. ‘алкогольний напій’)
<i>атрамент / чорнило</i> (ПРУС); <i>атрамент / чорнило</i> (ПРУСС); <i>атрамент / чорнило</i> (РУСІ); <i>чорнило</i> (РУСМ)	<i>чорнило / атрамент*</i> (заст.)	<i>атрамант / чарніла</i> (РБСН); <i>чарніла</i> (РБСА)	<i>чарніла / атрамант*</i> (заст.)
<i>годинник / дзигар</i> (ПРУС); <i>годинник / дзигар</i> (ПРУСС); <i>годинник / дзигар</i> (РУСІ); <i>годинник</i> (РУСМ)	<i>годинник / дзигарі*</i>	<i>гадзіннік / загарак / часы</i> (РБСН); <i>гадзіннік</i> (РБСА)	<i>гадзіннік</i>
<i>конус / стіжок; але конус зрізаний</i> (ПРУС); <i>конус / стіжок; (у механізмі) кружіль; але прямиий, зрізаний (стятий) конус</i> (РУСК-2 ¹); <i>конус, але конусовидний, (нар.) стіжкуватий</i> (ПРУСС); <i>конус</i> (РУСІ); <i>конус</i> (РУСМ)	<i>конус</i>	<i>кучмак / кучмень</i> (ПРКБС); <i>конус / стажок</i> (РБСН); <i>конус</i> (РБСА)	<i>конус</i>
<i>елемент / первісток</i> (ПРУС); <i>елемент / первень</i> (хім.) (ПРУСС); <i>елемент / частка</i> (РУСІ); <i>елемент</i> (РУСМ)	<i>елемент</i>	<i>жывень / жывел</i> (ПРКБС); <i>элемент / пярвестак</i> (літературозн.термін) / <i>складнік</i> (матем. термін); <i>элемент</i> (РБСА)	<i>элемент</i>
<i>каламар</i> (ПРУС); <i>чорнильниця/каламар</i> (ПРУСС); <i>каламар</i> (РУСІ); <i>чорнильниця / каламар*</i> (заст.) (РУСМ)	<i>чорнильни-ця / каламар*</i> (заст.)	<i>чарніліца / каламар / каламарніца</i>	<i>чарніліца</i>
<i>фокус</i> (ПРУС); <i>фокус / збіросвіт</i> (ПРУСС); <i>фокус</i> (РУСІ); <i>фокус</i> (РУСМ)	<i>фокус</i>	<i>яскір</i> (ПРКБС); <i>фокус / вогнічча</i> (ПРБС); <i>фокус</i> (РБСН); <i>фокус</i> (РБСА)	<i>фокус</i>

<i>хорда</i> (РУСМ)	<i>хорда</i>	<i>цяціва</i> (ПРКБС); <i>струна / хорда</i> (ПРБС); <i>хорда</i> (матем. термін) / <i>струна</i> (РБСН); <i>хорда</i> (РБСА)	<i>хорда</i>
<i>визиск / експлоатація</i> (ПРУС); <i>визиск/визискування / експлоатація</i> (ПРУСС); <i>експлоатація / визискування</i> (РУСІ); <i>експлоатація</i> , (гніт — ще) <i>визиск/визискування</i>	<i>визиск / експлоатація</i>	<i>вызыск</i> (ПРБС); <i>эксплоатацыя / вызыск</i> (РБСН); <i>эксплоатацыя</i> (РБСА)	<i>експлоатацыя</i>
<i>порцеляна</i> (ПРУСС); <i>порцеляна</i> (РУСІ); <i>фарфор/порцеляна</i> (РУСМ)	<i>порцеляна / фарфор</i>	<i>парцэляна</i> (ПРКБС); <i>парцяляна</i> (РБСН); <i>фарфор/парцэляна</i> (РБСА)	<i>фарфор</i>
<i>рада</i> (ПРУС); <i>рада</i> (ПРУСС); <i>рада</i> (РУСІ); <i>рада</i> (РУСМ)	<i>рада</i>	<i>рада</i> (ПРКБС); <i>рада</i> (вайсковая, школьная) / <i>савет</i> (народных камісараў) (ПРБС)	<i>савет; рада*</i> (історизм)
<i>мито</i> (ПРУС); <i>мито</i> (ПРУСС); <i>мито</i> (РУСІ); <i>мито</i> (РУСЄ-3); <i>мито</i> (РУСМ)	<i>мито</i>	<i>мыта</i> (ПРКБС); <i>мыта</i> (ПРБС); <i>мыта</i> (РБСН); <i>пошлина</i> (РБСА)	<i>пошлина;</i> <i>мыт*/мыта*</i> (історизм)
<i>рисуння / креслення</i> (ПРУСС); <i>рисуння / креслення</i> (РУСМ)	<i>креслення</i>	<i>крэсьленне</i> (ПРКБС); <i>рысаваньне</i> (ПРБС); <i>красьленне</i> (матем.термін) / <i>чырчэньне</i> (РБСН); <i>чарчэньне</i> (РБСА)	<i>чарчэньне</i>

Отже, пуристичні тенденції реалізувалися в українській та білоруській літературних мовах ХХ ст. нерівномірно. Ступінь успішності українського й білоруського пуризму в порівняльному плані можна визначити шляхом детального аналізу словникарської практики всього ХХ ст. Проте, крім поданих висновків, важливе значення має питання, наскільки здобутки того періоду можуть бути актуалізовані в наш час, адже розуміння традиції як обов'язкового складника кодифікаційної практики вкоренилося в кодексах сучасних української та білоруської літературних мов. У зв'язку з цим виникає проблема конфлікту кількох традицій у межах одного ідіому, що по-особливого гостро виявилася в сучасній білоруській мовній практиці: саме відмінності між дореформеною та пореформеною традиціями були головною причиною виникнення двох варіантів білоруської мови в другій половині ХХ ст.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

а) українські словники:

- ПРУС — Практичний російсько-український словник / Йогансен М., Наконечний М., Німчинов К., Ткаченко Б.— Д., 1926.— 238 с.
- ПРУСС — *Сабалдир Г.* Практичний російсько-український словник.— К., 1926.— 436 с.
- РУСІ — *Ізюмов О.* Російсько-український словник.— Х. ; К., 1930.— 4-е вид., доповн. і виправл. за новим правописом.— 902 с.
- РУСК-1 — Російсько-український словник / Гол. ред. А. Кримський.— К., 1924.— Т. 1.— 290 с.
- РУСК-2¹ — Російсько-український словник / Гол. ред. А. Кримський.— К., 1929.— Т. 2. Вип. 1.— 392 с.

- РУСЄ-2² — Російсько-український словник / Гол. ред. С. Єфремов.— К., 1927.— Т. 2. Вип. 2.— 351 с.
- РУСЄ-3 — Російсько-український словник / Гол. ред. С. Єфремов.— К., 1928.— Т. 3. Вип. 2.— 290 с.
- РУСМ — Російсько-український словник / Відп. ред. П. Мустяца.— К., 1937.— 890 с.
- СЖ II — *Желехівський Є., Недільський С.* Малорусько-німецький словар.— Л., 1886.— Т. 2.— 1117 с.
- СУМ — Словник української мови : В 11 т.— К., 1970–1980.
- УРС V — Українсько-російський словник / Ред. С. П. Левченко, Л. С. Паламарчук, Л. Г. Скрипник.— К., 1962.— Т. 5.— 591 с.

б) білоруські словники:

- ПРБС — *Байкоў М., Гарэцкі М.* Практычны расійска-беларускі слоўнік. — Менск, 1926.— 2-е вид., выпраўл. і дап.— 188 с.
- ПРКБС — *Ластоўскі В.* Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік.— Коўна, 1924.— 832 с.
- РБСА — Руска-беларускі слоўнік / Пад рэд. А. Александровіча.— Мінск, 1937.— 495 с.
- РБСН — *Некрашэвіч С. М., Байкоў М. Я.* Расійска-беларускі слоўнік. — Менск, 1928.— 728 с.
- ТСБМ — Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : У 5 т. 6 кн.— Мінск, 1977.— 1984.

О. І. SKOPNENKO

CODIFICATION FOUNDATIONS IN UKRAINIAN AND BELARUSIAN LITERARY LANGUAGES (20s — EARLY 30s OF THE 20-th CENTURY)

Some codification fundamentals of Ukrainian and Belorussian literary languages during 20s — early 30s of the 20th century are analyzed in the article. The common and different methods in creating the codification methodology of the mentioned idioms by example of Ukrainian and Belorussian codifiers' works are considered in it.

К e y w o r d s : tradition, normalization, codification, history of the Ukrainian literary language, history of the Belorussian literary language, lexicography.